

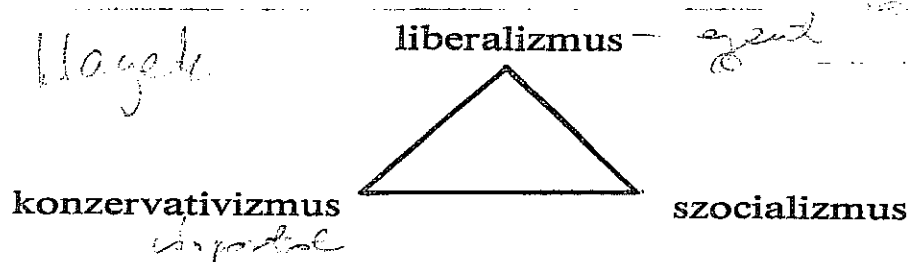
KITÉRŐ: LIBERALIZMUS,  
KONZERVATIVIZMUS ÉS SZOCIALIZMUS  
ESZMEÁRAMLATÁNAK ÉS POLITIKAI  
IRÁNYZATAINAK EGYMÁSHOZ  
VALÓ VISZONYA<sup>202</sup>

Liberalizmus és konzervativizmus viszonyának értelmezéséhez segítséget nyújthat, ha tisztázzuk viszonyukat a 19–20. századi modern társadalmak harmadik nagy *eszmeáramlatához*, a szocializmushoz.

Az előzőekben láthattuk ugyanis, hogy a történelmi korszakváltások során a liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus különböző irányzatai több ponton összefonódnak. Ezért szükségesnek látszik egymáshoz való viszonyuk olyan politika- és társadalomelméleti tisztázása, amely nyomán a 19–20. században végighúzódó alapvető tartalmi különbségeik, s kialakuló (és folyamatosan változó) érintkezési pontjaik értelmezhetőek. (Az alábbiakban felvázolt, leegyszerűsített elméleti sémában az egyes fogalmakat „ideáltipikus”, s nem történelmi értelemben használom.) A három eszmeáramlat politikai dimenzióját tekintve gyakori az a felfogás, amely szerint a liberalizmus a politikai mérsékletességet képviseli, s mint ilyen, a szocializmus és konzervativizmus szélső pólusai között foglal helyet.<sup>203</sup> E felfogással szemben veti fel Hayek a „The Constitution of Liberty” című munkájá-

ban, hogy e három fő eszmeáramlat egymáshoz való viszonyát inkább egy háromszöggel ábrázolva fejezhetjük ki.<sup>204</sup>

Egon Tuchtfeldt az ORDO évkönyv Hayek nyolcvanadik születésnapjának szentelt számában kísérel meg Hayek ötlete alapján e háromszöget elemzési keretként felhasználni.<sup>205</sup> Az alábbiakban erre támaszkodom.



1. Mind a liberalizmus, mind a konzervativizmus s mind a szocializmus bizonyos meghatározott antropológiai előfeltevésekkel rendelkezik. Az emberi társadalom alapsejtjének, önálló, autonóm alapegységének a liberalizmus az egyént (az individuumot), a konzervativizmus a csoportot (mikroközösséget), a szocializmus pedig a makrotársadalmi közösséget (kollektívumot) – mint totalitást – tartja.

2. A liberalizmus értékeinek középpontjában az egyéni szabadság áll. A liberalizmus hisz a gazdasági-társadalmi fejlődésben, a javak bővített újratermelésének az állandóan megújuló lehetőségeiben, a haladásban. A konzervativizmus a legfőbb értéknek a társadalmi harmóniát

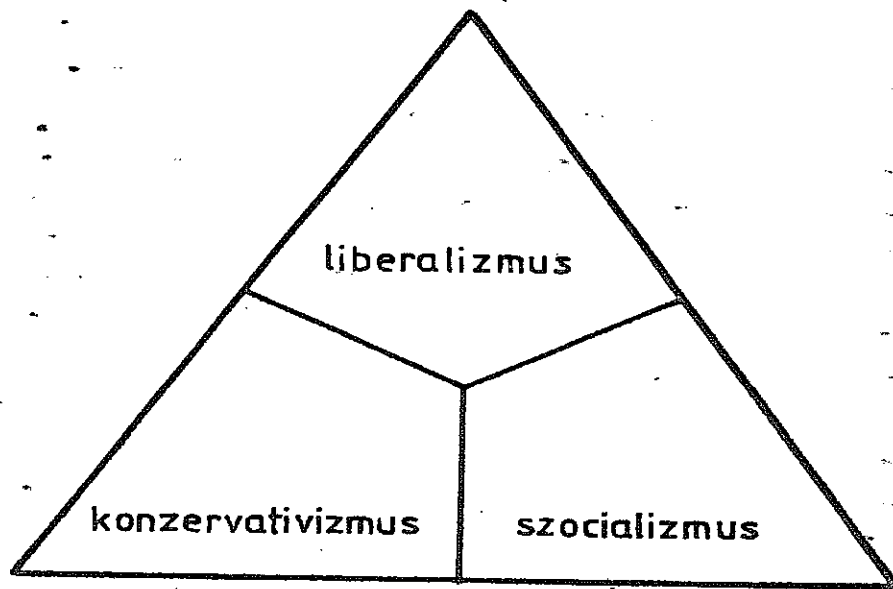
és a történeti kontinuitást tartja. A szocializmus számára a legfőbb érték a társadalmi egyenlőség, amit a javak igazságos (újra)elosztásán keresztül és egy igazságos társadalmi berendezkedés megvalósításával kíván elérni.

3-4. A társadalmi integrációt biztosító legfőbb társadalmi intézmények és mechanizmusok, valamint a politikai állam funkciói a következőképpen alakulnak e háromtényezős sémában: Egy tiszta liberális modellben a piac tölti be azt a szerepet, amely az autonóm individuókat társadalommá integrálja. A liberalizmus politikai elméletében az „éjjeliőr” állam, a „minimális állam” (Nozick) az ideális állammodell. A liberalizmus emellett kiforrott gazdaságképpel rendelkezik (piacgazdaság).

A konzervativizmus számára a társadalmi harmóniát megteremtő társadalmi integrációt a társadalom decentralizált struktúrái – a mikroközösségek és a tradicionális társadalmi normarendszer identitás-teremtő erői – és a korporatív társadalmi-politikai szervezetek biztosítják. A rendi jellegű, korlátozott hatókörű politikai államból azonban – ha a társadalom korporatív intézményei az egész társadalmat átfogják és közhatalmi-állami szintű jogosítványokkal és funkciókkal ruháztatnak fel, vagyis összefonódnak az állammal, akkor – etatistább politikai-hatalmi szerkezet jöhet létre a korporatív állam kiépülésével. A konzervativizmus nem rendelke-

zik határozott gazdaságképpel; elveti a gazdasági szabadverseny liberális elvét, s általában a gazdaság kisebb-nagyobb mértékű állami irányításának szükségességét vallja.

1. individuum
2. egyéni szabadság
3. minimális állam
4. piac (gazdaság)

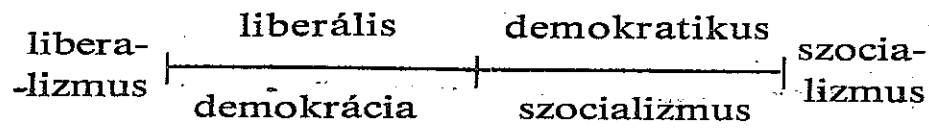


1. mikroközösség
2. társadalmi harmónia
3. rendi korporatív állam
4. decentralizáció

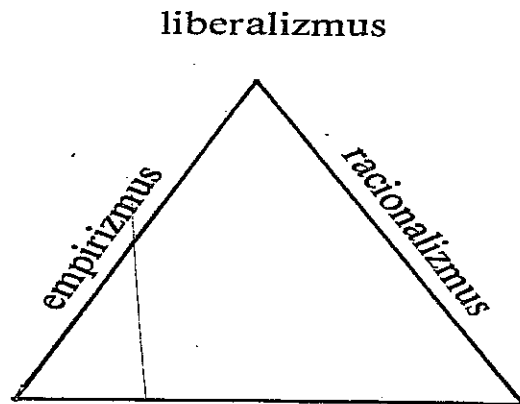
1. kollektívum
2. társadalmi egyenlőség
3. „Tanács” állam
4. centralizáció

A szocializmusnál a centralizált politikai szerkezet, a centralizált állam hivatott a társadalmi integráció biztosítására. A szovjet (tanács)-állam modelljében a társadalmi integrációt a politikai intézményrendszer hivatott megteremteni, vagyis tulajdonképpen a társadalom politikai integrációjáról van szó, ami a különböző társadalmi létszférák átpolitizálását eredményezi. A gazdaság így válik államilag szervezett tervgazdasággá.

A liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus politikai dimenzióban történő elemzésére és főbb irányzataik megkülönböztetésére az eddigi háromtényezős sémánk elégtelen. A reálisan létező politikai irányzatok meghatározásához és elemzéséhez nyilvánvalóan adódik azoknak – a liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus eszmerendszereinek a háromszög csúcaival jelzett ideáltipikus jellemzőit viszonyítási pontként kezelve – a háromszögünk oldalain, azaz a liberalizmus-konzervativizmus, a konzervativizmus-szocializmus és a szocializmus-liberalizmus tengelyeken való elhelyezése is. Így például könnyen kaphatunk egy hat politikai irányzatot kifejező politikai palettát háromszögünk oldalainak egyszerű kettéosztásával. A megfeleltetett tengelyek szakaszaival jelölt politikai irányzatok elhelyezkedése azt fejezi ki, hogy a tengely két végpontjával jelölt eszmeáramlatok pólusai közül melyikhez áll közelebb a szóban forgó politikai irányzat. Például:



Közelebb jutunk egy használható séma szerkesztéséhez W. Röpke nyomán, ha a csúcsaival a liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus eszmerendszerét jelölő háromszöget a történetfilozófia, ismeretelmélet, társadalomfilozófia és -elmélet terén kialakult három fő nézőponttal, beállítottsággal (szemlélettel) *-racionalizmus, empirizmus, voluntarizmus-* „keresztbe metszük.”<sup>206</sup> Így sémánkon is látható lesz e társadalom- és történetfilozófiai nézőpontok és a liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus fő irányzatai között kialakult elméleti és történeti kapcsolatrendszer.



liberalizmus  
 empirizmus  
 racionalizmus  
 konzervativizmus voluntarizmus szocializmus

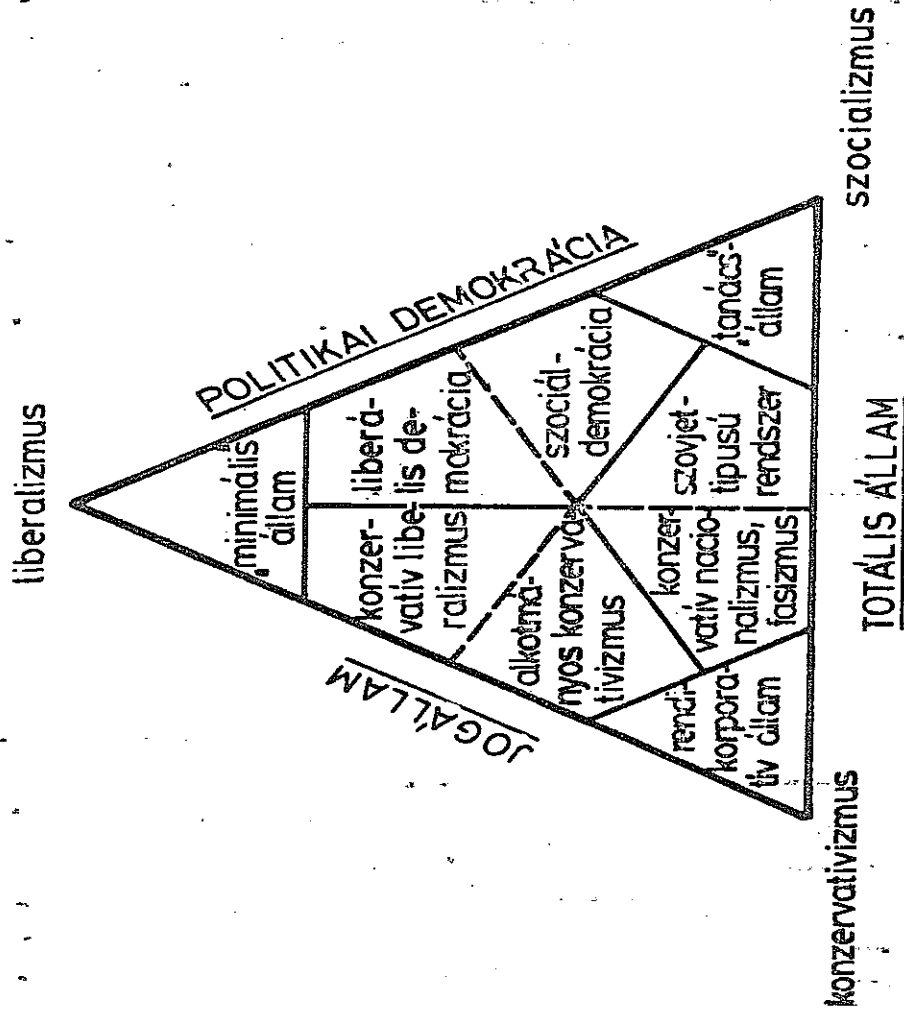
I. Az ismeretelméletre, emberfelfogásra egyaránt jellemző racionalizmus egy történetfilozófiai konstruktivizmussal párosulva a liberalizmus-szocializmus által meghatározott tengelyhez illeszthető. A felvilágosodás szellemi hagyománya a racionális individuumot tekintve a társadalom alapegységének (legfontosabb aktorának), s hisz az emberek és az intézmények racionális átalakíthatóságában. Hisz abban is, hogy az egyéni racionalitások (érdekek) összességéből kialakítható a racionális társadalmi magatartás, így kialakul a közjó (utilitarizmus). A 18–19. század racionalista politikaelméleti elgondolásai többnyire a szerződéselmélet talaján állnak. Az egyéni racionalitások aggregálásának mechanizmusát a politikai demokrácia adja. Az egyén-közösség-társadalom kapcsolatának a politikai dimenziójára, az állampolgár-politikai állam viszonyára kerül a hangsúly, ami szintén a politikai demokrácia rendező elvét húzza alá. A politikai irányzatok közül erre a tengelyre a szabadság, egyenlőség és demokrácia eszméjét egyaránt összeegyeztető liberális demokrácia és szociáldemokrácia kerül.

II. Az empirizmus és a vele szorosan összefüggésben álló történetfilozófiai evolúcionizmus és konzervatív antropológia<sup>207</sup> a kontinentális konzervativizmusnak, de az angolszász konzervatív-liberális tradícióknak is sajátja – s így a liberaliz-

mus-konzervativizmus tengelyen értelmezhető. A konzervatív emberfelfogás nem idealizálja az egyént racionális individuumként, hanem a társadalom különböző (de elsősorban mikro-) szintű közösségei, tradíciói és normarendszere által nagymértékben meghatározottnak látja. Az emberi tudás, ismeret ebben a felfogásban nem racionális, hanem tapasztalati jellegű. Ezzel függ össze történetfilozófiai evolucionizmusa is, amely nem hisz a társadalmi intézmények racionális megfontolások alapján történő radikális átalakíthatóságában vagy megkonstruálhatóságában. A fejlődés így csak evolutív lehet. Egyén-közösség-társadalom viszonyában míg a szocializmus-liberalizmus tengelyén a politikai állam demokratikus intézményein, addig itt a polgári társadalom egyéni és közösségi autonómiáinak a politikai állammal szembeni védelmén van a hangsúly. Míg a politikai demokrácia fő kérdése az, hogy miként oszlik meg a hatalom a társadalomban, addig a liberalizmus és a konzervatív-liberalizmus fő kérdése az, hogyan lehet a politikai állam hatalmát minél jobban korlátozni.<sup>208</sup> Az egyéni és közösségi autonómiák állami hatalommal és önkénnyel szembeni védelme fogalmazódik meg a politikaelmélet terén a jogállam koncepciójában. A két fő ide tartozó politikai irányzat a politikai demokrácia intézményeit elfogadó angolszász konzervatív liberalizmus és a mindenfajta demokráciát elvető alkotmányos konzervativizmus.

III. A konzervativizmus-szocializmus tengelyén kijelölhető, politikai irányzatokat megalapozó társadalomfilozófiának a voluntarizmus és egy táran értelmezett, nemzeti, faji vagy osztályalapon álló szociáldarwinizmus tekinthető. A világot, az emberi társadalom fejlődését mozgató nemzeti, faji vagy osztály „közösséget” (mindig makroközösségről van szó) államivá „gyúrva” e szemléletben az állami makro-„közösség” minél erősebb politikai hatalmában látják a társadalmi integráció és a fejlődés bázisát. Az egyén politikai és társadalmi értelemben egyaránt teljesen alárendelődik a politikai uralmát minden létszférára kiterjesztő és „mélységében” is áthatóvá „fejlesztő” totális államnak. A totális állam fő kérdése, véleményem szerint, mindig az, hogy kié a minél áthatóbb politikai hatalom. A társadalmi integrációt a totális állam hierarchikus intézményi szervezete biztosítja. Az ide tartozó politikai irányzatok és rendszerek: a faji vagy nemzeti közösség prioritását képviselő konzervatív nacionalizmus és fasizmus, valamint az osztályharc elméletét abszolútizáló szovjet típusú politikai-társadalmi modell.

Míg a liberalizmus-szocializmus tengelyén a politikai demokráciában megvalósuló társadalmi részvétel teremti meg a társadalom politikai közösségét, addig totális államban a politikai testet maga az állam testesíti meg (intézményeivel, apparátusával). A jogállamban a politikai

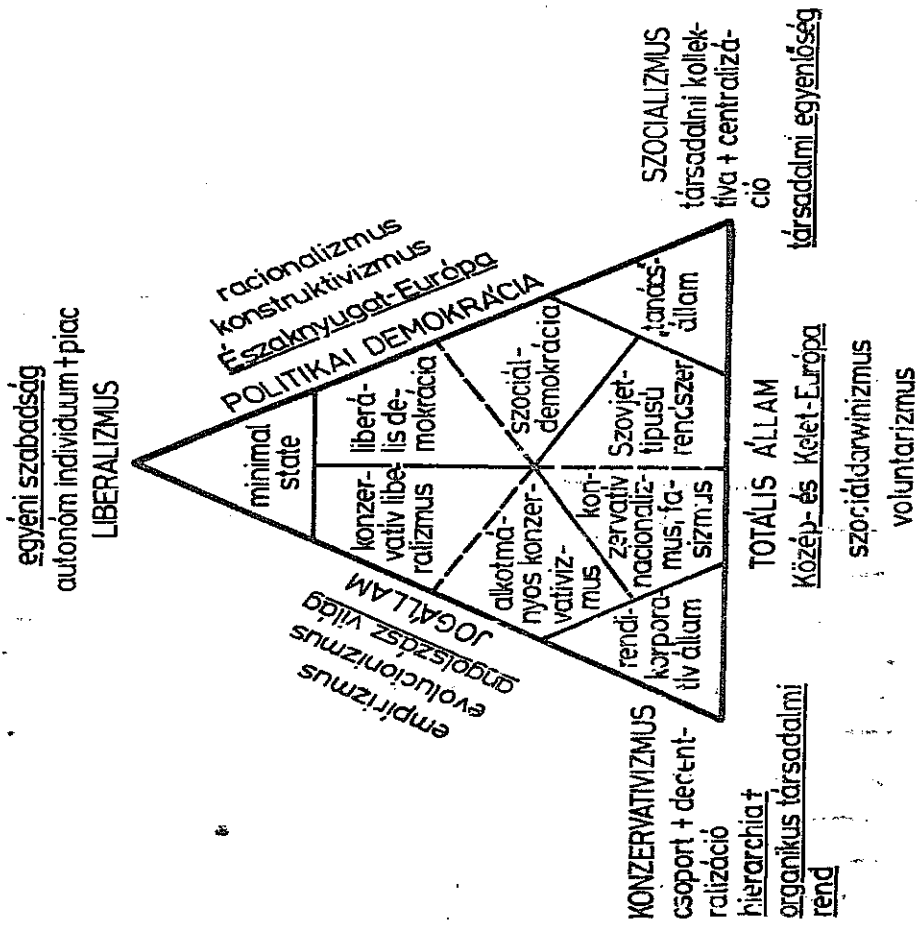


közösséget egy rendi vagy demokratikus jellegű népkepviselet alkotja, de ennél fontosabb a polgári társadalom „közössége”.

A *liberalizmus* eszmeáramlata míg az európai fejlődés „centrumát” alkotó angolszász világban a konzervativizmussal, a fejlődés centrumának szélesebb körét alkotó európai kontinens észak-nyugati régiójában a politikai demokrácia eszméjével fonódik össze, addig Közép- és Kelet-Európában szinte alig jelentkezik – a 19. század végétől perifériális helyzetbe kerül. A politikai állam strukturális szerepét tekintve a közép- és kelet-európai fejlődés a liberális állameszmény ellentétét, a totális állam modelljét termeli ki.<sup>209</sup>

A liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus háromszögét „keresztbemetsző” társadalomfilozófiai-elméleti gondolkodásmódok a szélesebb értelemben vett politikai kultúrával is összefüggenek, s meghatározott történeti-társadalmi fejlődés termékei. Az empirizmus és az evolucionizmus éppúgy az *angolszász társadalomfejlődés* terméke, mint a vele szellemileg szervesen összefüggő konzervatív-liberalizmus, illetve a liberális jogállam.

A *francia felvilágosodás* racionalizmusa, konstruktivizmusa, a politikai demokrácia problémáját előtérbe állító politikai gondolkodása viszont az *észak-nyugat európai kontinentális társadalomfejlődés* terméke. A különböző *szociáldarwinista* történetfilozófiával rendelkező szel-



lemi és politikai voluntarizmus az európai társadalomfejlődés perifériáin, Európa keleti, középső és déli régióiban alakul ki, s vezet a totális állam vagy politikai diktatúra különböző formáihoz. A szocializmus eszméje Európa nyugati területein a demokrácia, középső és keleti régióiban a totális állam modelljében ölt testet. Az angolszász világban csak időlegesen tud megerősödni. (A szovjet állam ellentéte a jogállam koncepciója.) Míg a konzervativizmus a fejlődés centrumában a liberalizmussal, addig Közép- és Kelet-Európában a nacionalizmussal, fasizmussal, vagy egyszerűen a status quót őrző maradisággal fonódik össze.

A liberalizmus, konzervativizmus és szocializmus eddig tárgyalt eszmerendszereitől és politikai irányzataitól egyaránt meg kell különböztetnünk a konzervatív-mérsékelt-radikális és a jobboldal-centrum-baloldal – a korszakváltást értelmező elemzésekben is gyakran tévesen öszszemosódó – fogalmait. A maradi, status quót őrző *konzervatív*, a *mérsékelt* és a *radikális* mint *politikai viszonyfogalmak*<sup>210</sup> a mindenkori politikai tagoltság azon dimenziójának a jelölésére szolgálnak, ami az éppen hatalmon levő politikai irányvonal, illetve egész politikai rendszer *megváltoztatásával* kapcsolatos politikai platformban fejeződik ki.

A *konzervatív*, *mérsékelt* és *radikális* fogalmai

emellett a mindenkori politikai szituáció politikai tagoltságának a „változással” – annak eszközeivel, módszereivel, sebességével, illetve mértékével – és a politikai cselekvésben való részvétel módjával és mikéntjével kapcsolatos *politikai beállítottság*, politikai stílus, mentalitás jelölésére szolgálnak. Egy-egy politikai szituációban kialakuló platformokat, álláspontokat, törekvéseket több tényező együttesen határozza meg: így a változásokkal kapcsolatos emberi *mentalítások*, a mindenkori politikai szituációval összefüggő *beállítottság*, a hatalmon lévő kurzushoz, illetve rendszeréhez fűződő *érdekek* s végül a képviselt politikai *eszmék, értékek*.

A liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus eszmerendszeréhez és politikai irányzataihoz képest egy újabb, szintén más dimenziót alkotnak a *jobboldal, centrum* és *baloldal* fogalmi. A 19–20. századi politikai tagoltság e klaszszikus „hármás-szabálya”<sup>211</sup> vonatkozásában elsősorban a társadalmi egyenlőséggel (a javak elosztásának „gazdasági egyenlősége” értelmében) kapcsolatos ideológiai-eszmei beállítottság jelenti azt a kritériumot, amely szerint a különböző politikai irányzatokat és eszméket értelmezni tudjuk. A baloldali pólust a gazdasági-tulajdonosi egalitarianizmust (a javak egyenlő elosztását, a magántulajdon korlátozását vagy megszüntetését) képviselő irányzatok alkotják, a

jobboldalon pedig a társadalmi különbségeket a gazdaság vonatkozásában is elismerő felfogások állnak.

#### LIBERALIZMUS ÉS KONZERVATIVIZMUS SZINTÉZISE (ÖSSZEGZÉS)

E kitérő után térjünk vissza munkánk alapkérdéséhez: *konzervatívként vagy liberálisként értékelhető-e a 70–80-as évek korszakváltása?* Úgy vélem, hogy azok a törekvések, amelyek az újraelosztás állami intézményrendszerének a reformját, monopolizáltságának a csökkentését tűzik ki célul, amelyek piaci vagy „kvázi” piaci folyamatok erősítését kívánják a szolgáltatások, társadalombiztosítás, oktatás, egészségügy terén, növelve ezzel az egyéni választás szabadságát (többcsatornás egészségügyi ellátás, különböző iskolatípusok stb.), s amelyek a munkaerőpiaci mobilitás növekedését akarják elérni a világgazdasági kihívásra való offenzív nemzetgazdasági alkalmazkodás érdekében – mégha ezek nem egyszer az államilag garantált szociális jogok csorbításával is járnak – a fogalom egyik értelmében sem tekinthető konzervatívnak. Hiszen: nem jelentenek egy konzervatív beállítottságból következő maradiságot; nem céljuk a kialakult társadalmi-politikai erőviszonyok, struktúrák, megszerzett privilégiumok védelme, azaz nem konzervatívok politikailag; s nincs összefüggő



konzervatív érték- és eszmerendszerük (határozottan elkülönülnek a periférián levő újjobboldal társadalomelméletétől).<sup>212</sup> Ellentmondásaik, kiforratlanságuk, más eszmerendszerekkel való keveredésük ellenére egy liberális talajban gyökerező megújulásra törekvés körvonalazódik bennük.

Nem a jóléti állam szétzúzása, a 19. század laissez-faire óliberalizmusához való (konzervatív) visszatérés lett a liberális megújulás iránya – mint sokan állítják –, hanem a gazdasági egyenlőség nevében történő, a javak politikai újraelosztásának a gazdaság logikáját rontó túlfutásának, az egyéni szabadság rovására működő intézményi mechanizmusoknak és a konfliktusokat túlságosan átpolitizáló intézményeknek a reformja, lebontása, a gazdaság-társadalom-politika viszonyának, az egyes szférák érvényességi körének átrendezése.

Visszatekintve: a 18–19. századi polgári átalakulás nagy kérdéseire – úgy vélem – a szabadságeszme jegyében születő óliberális válasz jelenti a progressziót. Az állam hatalmának a korlátozását, a hatalmi ágak megosztását, a szabadpiaci gazdaság és a polgári társadalom autonómiáját, a gazdasági és politikai szabadságot és a törvény előtti egyenlőséget tekinti programjának. Progresszív ez a program, mert a polgári liberalizmus a szabadságeszmét kitermelő európai fejlődés

folytatója, s a polgári szabadság alapzatát képező „törvény előtti egyenlőség” tételével épít az egyenlőség-eszményre is. Ugyanakkor reális is ez a program, hiszen a polgári átalakulás korszakának fő problémáit hordozza, a fejlődés ideológiáját s programját adja. Ez a liberalizmus a modern európai progresszió első nagy korszaka.

A 19. század végére a monopolista nagyipar kifejlődésével és a munkásság osztályá szerveződésével a magántőke nyomasztó hatalmi helyzete és a szociális kérdés válik az egyik fő politikai problémává, mellyel tehetetlenül áll szemben a féloldalassá váló szabadságeszméhez doktrinér módon ragaszkodó liberalizmus, s melyre a szociális eszme talajáról – különböző irányból érkező, de egyként antiliberális –, az egyenlőség elvét hangsúlyozó szocialista munkásmozgalom és a „rendi” harmónia jegyében születő újkonzervatív mozgalom képes a kor korporatív irányú politikai és szociológiai folyamataival összhangban álló, azaz *reális* választ nyújtani.

Ezen irányzatok Európa déli, keleti és középső régióiban kerekednek felül, s a 20–30-as évekre egyaránt etatizmusba csúsznak. A totális állam jobb- és baloldali koncepciójának politikai realitásával a liberalizmus (és a politikai demokrácia) tagadását testesítik meg. A fejlődés ezzel, meggyőződésem szerint, elfordul az európai progressziótól.

Észak-Nyugat Európában és Észak-Ameriká-

ban viszont a liberális tradíciók talajáról késve érkező liberális megújulás egy, a szabadság- és egyenlőség-eszmét újra összekapcsoló, s a reál-folyamatok kihívására válaszképes szociálliberális irányzatot teremt meg a század derekára, amely a politikai demokrácia és a piacgazdaság talaján áll, de – a velük politikai ellensúlyt képviselő, az egyenlőségeszménynek nagyobb hangsúlyt adó, s etatistább, de nem antiliberalis szak-szervezetekre támaszkodó demokratikus szocialisták nyomására – elfogadja a gazdaságba történő, szociális-, illetve válságellenes célzatú állami beavatkozást. A liberalizmusnak ez a megújulása teremt meg a liberalizmus második nagy, progresszív korszakát.

A második világháború után ez utóbbi fejlődési irány egyik, a harmincas évekbeni amerikai New-Deal-os változata vált az európai fejlődés modelljévé, a hatvanas évekre kiépítve a jóléti államot. A jóléti állam hetvenes évekre jelentkező válsága, politikai és szociális intézményeinek az egyéni, politikai és gazdasági szabadság rovására történő kiterjesztése azonban ismét a szabadságeszme jegyében történő megújulást hív életre, de immár a szociális biztonság és a politikai demokrácia talajáról. Úgy vélem, hogy ez a megújulás az európai liberalizmus harmadik nagy progresszív korszakát teremtheti meg, amikor a szabadság és egyenlőség eszméinek érvényesülését és a köztük lévő egyensúlyt a gazdasá-

gi-politikai szféra és intézményrendszer a társadalomban és a gazdaságban végbemenő reál-folyamatokhoz igazodva képes biztosítani.<sup>213</sup>

*A neoliberalis megújulás tulajdonképpen egy reális és progresszív alternatíva, a status quót őrző baloldali konzervativizmushoz és az újra és újra feléledő, de tömeg(politikai) erővé válni nem tudó offenzív jobboldali konzervativizmushoz képest.*

Úgy vélem, az utóbbi másfél évtized korszakváltására a bal- és jobboldali konzervativizmus igazából képtelen volt reagálni, reális szellemi, elméleti választ adni. A baloldali (szociál)liberalis progresszió – az amerikai demokraták és az európai szociáldemokrata baloldal és centrum – értetlensége, adekvát szellemi és politikai programnélkülisége miatt a megújulás politikai erejét az elmúlt évtizedekben perifériára került liberális pártok mellett – vagy még inkább: helyett – a konzervatív pártok adják. Ezek a pártok azonban liberális eszmei háttérrel, liberális gazdaság-politikai programmal és liberális politikai értékekkel rendelkeznek.

A konzervatív politikai pártok előretörésének oka egyrészt az, hogy az angolszász világ századforduló utáni szociálliberális megújulása, majd a keynesiánus gazdaságpolitika elterjedésének időszakában az ortodox liberális pártok politikai ereje szertefoszlott. Egy másik ok: a fordulattal

párhuzamosan megfigyelhető értékrendbeni átrendeződés a tradicionális angolszász liberál-konzervatív értékek irányába történik, azaz olyan irányba, amelynek a liberális-konzervatív szellemi programot kontinuuusan valló konzervatív pártok ideológiája pontosan megfelel. Tulajdonképpen arról van szó, hogy az angolszász világban – eltérően Közép-Kelet-Európától, vagy tágabban: az egész európai kontinens szellemi-politikai palettájától – a liberalizmus és konzervativizmus sajátosan és tradicionálisan összefonódott!

Eszmetörténetileg ez a fordulat az angolszász konzervatív-liberális hagyományokhoz kapcsolódik, amely a 18–19. századi empirista-evolucionista iskola örököse. Ez a szellemi tradíció magáévá tette a klasszikus liberalizmus értékeit, a liberális társadalom politikai intézményeit. Azt a történeti hagyományt ápolja, amely számára – az angolszász területeken – a liberális, demokratikus társadalom nem a kontinuuus fejlődést megbontó forradalom eredménye, a liberális politikai elvek és intézmények nem a racionális ész szülöttei, konstrukciói, hanem az angol társadalomfejlődés szerves termékei, eredményei. A konzervatív-liberális hagyomány – mint azt az I. részben bővebben kifejtettük –, szemben áll a francia felvilágosodás racionalizmusával, a szerződés-elmélet konstrukciójával, a francia forradalommal (Burke, Tocqueville, Eötvös, Hayek). A szabad-

ság-eszmét állítja a középpontba, de az egyén szabadsága nem az emberi ész racionalitása által megkonstruálható politikai-társadalmi intézmények által érhető el, biztosítható, ahogy a kartézianus filozófia állítja, hanem hosszú, szerves, történetileg egymásra épülő intézményi és morális fejlődés, spontán evolúció eredménye.

E szellemi vonulat legnagyobb 20. századi képviselője F.A. Hayek, akit evolucionista történetfilozófiai és konzervatív antropológiai felfogása miatt gyakran konzervatívnak, gazdasági-és politikai filozófiája miatt pedig klasszikus liberálisnak tartanak. Úgy érzem, mindkét értékelés helyénvaló, nem mond ellent egymásnak, hiszen a liberalizmus és konzervativizmus hayeki szintézise<sup>214</sup> éppen a liberális és konzervatív értékeket egyaránt magába szívó, azokat sajátosan, de következetesen összegyűrő angolszász társadalomfejlődésben gyökerezik.

Az angolszász liberalizmusnak ez a konzervatív jellegé (antropológiai és történetfilozófiai konzervativizmusa) azonban élesen eltér a közép-európai politikai konzervativizmustól – attól, amit Közép-Európában, vagy tágabban: a kontinensen konzervativizmusnak neveznek –, s szemben ez utóbbival, egyáltalán nem nevezhető reakciónak.<sup>215</sup> Azért nem, mert néhány korszaktól eltekintve mindig képes volt a fejlődés progressziójához kapcsolódni. De nem egyszerűen csak alkalmazkodik a progresszió reálfo-

lyamataihoz, hanem az angolszász s azon keresztül az egész európai fejlődés – három nagy progresszív korszakában annak szellemi-politikai fővonalát alkotva – hajtóereje, megtermékenyítője. A politikai és gazdasági liberalizmus – napjainkig is – a fejlődés centrumterületét alkotó régió(k)ban a progressziót, a fejlődést megtermékenyítő legfontosabb értékeknek, gazdasági-társadalmi-politikai szervezőelvnek tekinthetők.

Ami viszont a konzervatív emberfelfogásnak és az evolucionista történetfilozófiának a konzervativizmusát illeti, az sok tekintetben elfogadhatónak tűnik. Hiszen a lassú, evolúciós, a társadalom alapszerkezetében és alapszöveiben, gazdasági-politikai kultúrájában és értékrendjében végbemenő változások a társadalmi karaktert és – Hajnal István fogalmával élve – a társadalmi formaképződést hosszú távra is meghatározzák, aminek a gyors, a politikai-intézményi berendezkedés terén bekövetkező bármilyen forradalmi változások sem képesek más irányt szabni.<sup>216</sup> Ez utóbbit különösen sok negatív történeti tapasztalat igazolja azon régiókban – így Közép- és Kelet-Európában –, melyek az európai fejlődés angolszász, vagy tágabban: nyugati centrumától leszakadva tesznek az állami-politikai centrum intézményi szférájában meg-megújuló erőfeszítéseket a centrumhoz való felzárkózásra.

Ez a történetfilozófiai konzervativizmus tehát nem jelent sem szellemi, sem pedig *politikai* konzervativizmust – politikai beállítottsága inkább mérsékelt –, hiszen egyetlen liberális és demokratikus fejlődés lehetőségeit kereső felelős politikai program sem lehet megalapozott a történelemben hosszú távon ható társadalmi szerkezet-<sup>217</sup> és karakterformáló tényezők figyelembevételével. Enélkül a mégoly haladó célkitűzésekkel rendelkező politikai törekvések és politikai forradalmak is kudarcba fúlhatnak, vagy a politikai kalandorság, politikai terror, illetve diktatúra szakutcájába vezetnek.<sup>218</sup>

Minél keletebbre tekintünk az európai kontinensen, annál nehezebb az *antropológiai és politikai* konzervativizmust szétválasztani. A liberális-demokratikus európai fejlődés angolszász-nyugat-európai centrumától leszakadó *Közép-Európában* a konzervatív történetfilozófia és a reakciós politikai konzervativizmus már együtt jelentkezett. A konzervatív történetfilozófia a politikai konzervativizmus ideológiájaként funkcionál, s a nemzeti vagy faji mítosszal párosulva szélsőjobboldali reakciósságba torkollhat.<sup>219</sup> A másik oldalon a liberális, demokrata és népi progresszió politikai-társadalmi radikalizmusából következően, modernizációs szándékoktól, illetve a centrumhoz való felzárkózás szándékától vezérelve, az elmaradott merev, rendi jellegű társadalmi és uralmi szerkezettel szemben álló

politikai és társadalmi radikalizmusából következően élesen szembekerül nemcsak a politikai konzervativizmussal, de a vele (itt Közép-Európában) szorososan összefonódott konzervatív történetfilozófiával – evolucionizmussal és emberfelfogással – is. Ennek köszönhető, hogy a konzervatív történetfilozófiai evolucionizmus és a liberális-demokrata progresszió Közép-Európában nem tudott összekapcsolódni.<sup>220</sup>

Ha a „neokonzervativizmus” vagy a „konzervatív reneszánsz” fogalmáról, illetve a „konzervatív” vagy „neokonzervatív” címkével illetett szerzők elemzéseiről lefejtjük azt a burkot, ami egyrészt a sajátos amerikai fogalomhasználat vagy Európában a baloldali szocialista és szociáldemokrata irányultságú politikai-társadalomtudományi elemzések és értékelések, másrészt a század közepső harmadában világszerte végbemenő szociálliberális fordulat nyomán ráakódott, akkor látható, hogy az ún. neokonzervatív hullámban tulajdonképpen a század utolsó harmadára kibontakozó gazdasági-társadalmi fejlődési folyamatoknak a *klasszikus liberális hagyományok talajáról való újraértékeléséről van szó.*

A klasszikus liberális talajról való ilyenfajta értékelés Európában a századelőn és a két háború között már erősen defenzív helyzetben van, a második világháború után, az 50–60-as években

– az ipari társadalomnak, majd a jóléti államnak az egész fejlett világra való kiterjedésének az időszakában – pedig a korfolyamattal szemben állva a szellemi periféria mezsgyéjére szorult. Például Hayek „The Road to Serfdom” című, először 1944-ben, majd a „The Constitution of Liberty” című, először 1960-ban publikált munkái már megszületésükkor is óriási elméleti értékűek, a totalitarizmus, a tervgazdaság, a politikai demokrácia, a jóléti állam és a keynesiánus gazdaságpolitika belső ellentmondásaira hívják fel a figyelmet, s emellett komoly értékőrző funkciójuk is van – mégis, a 70-es évekig nem tudnak az európai társadalomfejlődés, progresszió főáramához kapcsolódni.<sup>221</sup> Azért nem, mert addig a *szociálliberalizmus* óriási értékteremtő erővel bír, a társadalmi emancipáció, a társadalmi mobilitás pozitív folyamatainak hordozója, emellett összhangban van a kor fő gazdaságfejlődési tendenciáival. A 70-es évekre azonban emancipatórikus erői kimerülnek, s pozitív hozadékkal szemben már a szerkezeti merevségek válnak dominánssá, a fejlődést akadályozóvá.

A társadalmi fejlődés új irányt vesz, a korábban az etatizmus, centralizmus és a szervezeti hierarchiák erősödésének irányába tartó folyamatok gazdasági-társadalmi szerkezeti – majd a 70-es évek végére: a legitimációs – alapja erodálódik. Decentralizációs szerkezeti folyamatok indulnak el, s a klasszikus liberális talajon álló

gondolkodás jóléti állam-kritikája, antietatizmus ismét – s már nemcsak elméleti – relevanciával bír. Míg a korporatizmusba hajló és etatisztává váló szociálliberalizmus – a status quo-őrzőjeként – strukturálisan konzervatívává válik, addig a korábban defenzív helyzetben lévő, konzervatívnak tekintett klasszikus liberalizmus talajáról megy végbe a gazdasági-társadalmi szerkezetben lezajló új reálfolyamatoknak és a társadalmi érzület megváltozásának megfelelő, adekvát helyzetértékelés s politikai irányváltás. Ez az irányváltás a liberalizmus újabb reneszánszát jelenti, s egyben a 20. századi fejlődés új korszakát nyitja meg.

Ezen új történelmi szituációban a korábban évtizedekig használatos címkék, fogalmak, „beazonosítások” már nem fejezik ki a folyamatok lényegét. „Neokonzervatív” fordulat helyett – véleményem szerint – alapvetően liberális megújulásról, azaz liberális fordulatról beszélhetünk.

A második világháború utáni, a tradicionalista konzervativizmustól a libertáriánusokig terjedő amerikai-angolszász „neokonzervativizmusnak” tehát nem a tartalma, hanem – a fejlődési tendenciák, történelmi szituáció megváltozásával – az értelme, jelentése változott meg a 70-es évekre. Ebből adódóan nem retrospektíve értelmes a „neokonzervativizmus” fogalmának neoliberalizmusra való módosítása, hanem e nagyobb történelmi korszakváltás tükrében. A ko-

rábban is liberális tartalmú libertarianizmus s az angolszász konzervatív-liberalizmus megváltozott szerepéből, *helyzetéből* adódóan is elveszítette – *politikai* értelemben – a konzervativizmus jegyeit (statusquo-őrzés, a kialakult társadalmi-politikai erőviszonyok és struktúrák, megszerzett privilégiumok védelme, vagy a „19. századi liberális modell” iránti nosztalgia). A korszakváltás teszi a neokonzervativizmus-neoliberalizmus fogalmainak az újraértelmezését s a gyakran „neokonzervatívként” emlegetett korszakváltás *liberálisként* való meghatározását, értékelését szükségessé és indokolttá. Liberális irányú korszakváltásról van tehát szó gazdasági és politikai értelemben.

A korszakváltás szellemi hátterét, irányzatait azonban nem a liberalizmus kontinentális demokrata, hanem angolszász konzervatív liberális hagyománya alkotja. E hagyományon belül összeférnek egymással – például Hayek munkásságában – a liberális politikai értékek, az evolutionista történetfilozófia és a konzervatív antropológia.

A konzervatív antropológia hétköznapi oldalát a liberális politikai értékek mentén felerősödő konzervatív mentalitás, konzervatív társadalmi értékek és erkölcs alkotják. Ez a családi kötelek, a vallás, a szűkebb társadalmi közösségek, lokális autonómiák és a tradicionális erkölcs megerősödésében jelentkezik. Szűk társadalmi

csoporthoz egy ideológiailag is artikulált „intoleráns” konzervativizmus is kialakul, ami azonban kevésbé gyengíti az eltérő kulturális mintákat és alternatív értékeket a polgári társadalomba többé-kevésbé sikerrel integráló társadalmi gyakorlatot.

A korszakváltás során az egész fejlett világban az angolszász tradíció és kultúrkör azon sajátossága érvényesül, hogy – eltérően a közép-kelet-európai hagyományoktól – liberalizmus és konzervativizmus nem kerül szembe egymással, sőt: *szintézisük a liberalizmus mentén jön létre.*

*Budapest, 1985–86*